

CSILLAG A HOLLÓ ÁRNYÉKÁBAN

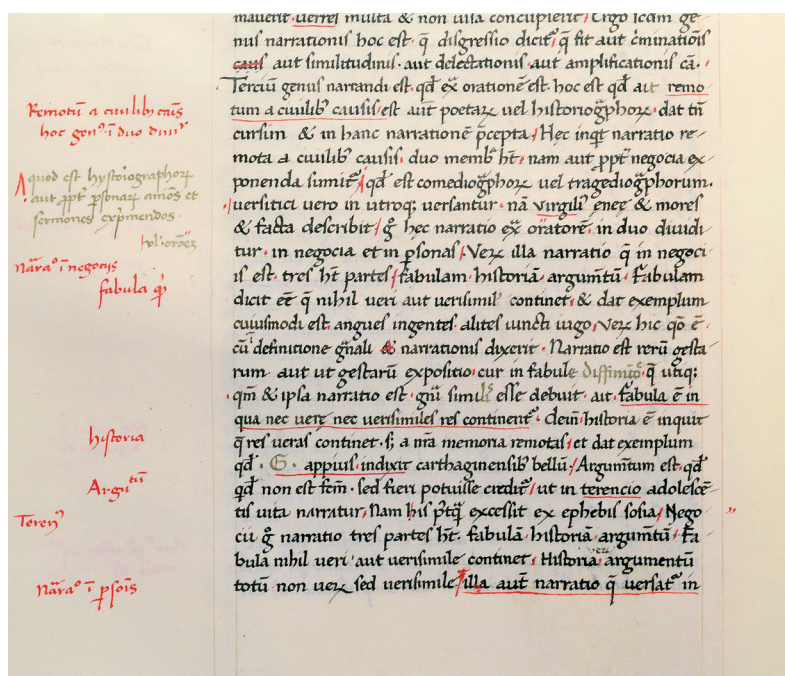

**Az Országos Széchényi Könyvtárnak
a Reneszánsz Év keretében rendezett kiállítása
a magyar humanizmus kezdeteit
tette vizsgálat tárgyává,
Vitéz János püspök személyére, könyvtárára,
kulturális tevékenységére koncentrálva.**

Vitéz a tudományos közmegegyezés szerint „a magyar humanizmus atyja”. Életműve nélkül nem értelmezhető annak a folyamatnak kezdete, amelyet a magyar nagy-reneszánsznak nevezhetnénk, azaz a 15. század második felének klasszikus humanista művelődési irányultsága, könyvkultúrája, reneszánsz udvari és tudományos élete. Szétszóródott könyvtárának bemutatásával régi adósságát pótolta a magyar könyvtörténet- és humanizmuskutatás, a külföldi kölcsönzéseknek köszönhetően első alkalommal volt együtt ilyen nagy számban Vitéz birtokolta kódex. Közülük néhányat utoljára 1876-ban láthatott egy szűk tudósközösség a Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának Irodalmi kiállításán, amint erről akkor a Magyar Könyvszemle lapjain a névtelen tudósító (talán Fraknói Vilmos, talán Csontos János) beszámolt. Fraknói és Csontos neve nem pusztán a kegyelet okán kívánczik minden Vitéz vonatkozású megszólalás élére. Fraknói, a tudós főpap 1879-ben megjelentetett monográfiája máig a legátfogóbb életrajz, melyet részku-

tatások több ponton módosíthattak, érényeit azonban nem kérdőjelezhették meg. Sőt, a történeti hagyomány olyan tételeit is elfogadja, melyeket Fraknói sem tudott egyértelműen bizonyítani. A nagyközönség számára nem ismert, hogy Mátyás trónra lépésének 550. évfordulóján egy másik kerek évfordulót is ünnepelhetnénk, 1408-ban született Vitéz János. Legalábbis Fraknói monográfiája szerint, noha nem tudott forrásokra hivatkozni, amelyek feltételezését megerősítenék, ám az is igaz, hogy azóta sem került elő olyan adat, mely feltételezését megcáfolta volna. Az alig-alig ismert Csontos Jánosnál pedig senki nem tett többet Vitéz évszázadokon át lappangó kódexeinek napfényre hozatalában.

Vitéz könyvtáráról a 19. század utolsó harmadáig semmit sem tudott a világ. Míg a legjelentősebb magyarországi reneszánsz könyvtár, a Bibliotheca Corviniana maradványait már a 16. században kezdték összegyűjteni magántudósok, majd a 17. századtól a politikum figyelme is újra és újra megerősödött iránta, Vitéz kódexeit csak az 1870-es években kezdte megismerni a kutatás. Ekkor azonosítják hazai és külföldi gyűjteményekben a tudós gyűjtemény maradványait, és Fraknói mellett a feltárás terén a Széchényi Könyvtár tudós kodikológusának, Csontos Jánosnak köszönhető a legtöbb.

Vitéz János jegyzetei a Victorinus-kódexben

A kiállítás címe – *Csillag a holló árnyékában* – tükrözni szándékozott a magyar művelődéstörténetben és különösen a nagyközönség körében rögzült képzetet, amely a 15. század második felének korszerű, klasszikus-humanista kultúráját szinte kizárólag Mátyás személyéhez kötötte. Az az egyéniség azonban, akihez a tudományos konszenzus a 15. századi kulturális váltás kezdeteit köti, Vitéz János, címerében csillaggal, mindig és minden értelemben a király árnyékában maradt. Mátyás uralma a 15. század vége óta az ország aranykoraként élt a történeti tudatban, nehéz történeti helyzetekben pedig, a Mohácsot követő évtizedek óta

szinte folyamatosan, személyes legendává terebélyesedett, mely a történetírástól a népmesék világáig átszötte a magyar kultúrát. Ezzel a történeti legendával együtt járt, természetesen nem alaptalanul, a kultúrateremtő király legendája, kinek legnagyobb tette a Corvina Könyvtár megalkotása volt. Nem csoda, hogy a váradi püspök személye – aki ráadásul élete végén szembefordult a királlyal, és irodalmi híre sem volt akkora, mint az európai híró Janus Pannoniusé – a történelemkönyvek bekezdésnyi mondataira tarthatott csak igényt.

Vitéz gyűjteményének eddigi legteljesebb bemutatása a közönség számára is érzékelhető, értelmezhető lépés ennek a rendkívüli egyéniségnek újfelfedezésében. Tudniillik a magyarországi klasszikus-humanista kultúra több, döntő jelentőségű elemében Vitézt kell megneveznünk forrásnak, mintaadónak, folyamatok elindítójának. Az egyik legfontosabb ilyen elem a könyvtár, a gyűjtés kérdése, amelyet a kiállítás második terme mutatott be, hazai gyűjteményekből és külföldről felsorakoztatott anyag segítségével. (Kalocsa, Győr, a budapesti Egyetemi Könyvtár és természetesen az OSZK kódexei, ősnymtatványai mellett Bécsből – az Osztrák Nemzeti Könyvtárból és a skót bencések könyvtárából –, Münchenből, Salzburgból és a Vatikánból kölcsönzött könyveket láthattunk, valamint kiegészítő műtárgyként a Nemzeti Galéria bocsájtott rendelkezésünkre gótikus szobrokat és a magyarországi reneszánsz építészet egy teljesen megsemmisült alkotásának, Váradi Péter bácsi várának egyetlen fennmaradt korlátbábját.) Vitéz gyűjteménye elsőrendű impulzust jelentett Mátyás számára a királyi könyvtár „megalkotásához”. További kutatást igényel, hogy azok a kétségtelenül meglévő tematikai áthallások, amelyek a Vitéz-könyvtárat és a Corvina különösen korai rétegét olyannyira közelítik egymáshoz, tényleges, közvetlen hatás eredményei-e, avagy közös forrásból, a humanizmus antik-kanonjából táplálkoznak.

Határozott kézzel kijelölt célként valósult meg a kiállításon, hogy a főpap (és természetesen a korszak)

tantos inueniunt uerba discipulos quantos
xpiani factis docendo illa ipsa obstinatio quam
exprobatio magna est. Quis enim non contemplan-
one eius concutitur ad requirendum qui in-
uenerat. Quis non ubi requisitum accedit ubi ac-
cessit pati exoptat ut totam dei gratiam redimat
ut omnem ueniam ab eo compensatione sangui-
nis sui expediat. Omnia enim huic operi delicta
donantur. Inde est quod ibidem sententia uis
gratias agimus ut est emulatio diuine rei et hu-
mane. Cum damnamur a uobis adeo absolui. Deo gratias. Te. 1499.

EX. VARADINO. PER. BRICCIUM. PRVM
DE. POLANKA. ANNO. D. M. ET. C. 99.
DNO. IOHANNI. DE. ZREDNA. EPO. S. D. W.

Vitéz János Tertullianus-kódexének kolofónja,
a kéziratot Polánkai Bereck másolta 1455-ben Váradon

kulturális kétarcúságát bemutassuk, a humanizmus és reneszánsz megjelenése ne borítsa árnyékba az ország középkori egyházi kultúráját és továbbélő, bizonyos tekintetben csúcsteljesítményeket produkáló, új művészeti eredményeket is hozó késő gótikus művészetét. Ezt szolgálta az első terem összeállítása, amely a 15. századi ország nem humanista kultúrájának legfontosabb szegmenseit mutatta be, az oktatás és a pasztoráció segédkönyveit, liturgikus kódexeket, történeti munkákat és a magyar nyelvű írásbeliség egykorú emlékeit. A két kulturális folyamat együttélése számos fontos kérdést vet föl, Vitéznél maradván például nemcsak reneszánsz és magyarországi gótikus díszítésű kódexeknek könyvtárában elfoglalt helyét, értékét, hanem legfontosabb művének, a *Leveleskönyvnek* középkori/humanista ambivalenciáját is. A *Leveleskönyv* kiállításunk központi darabja volt. A váradi püspök 1445 és 1451 között keletkezett hivatali leveleit foglalja magában, nem a saját nevében, hanem nagyrészt Hunyadi János

kormányzó szolgálatában írott diplomáciai leveleket, melyeknek stílusa nem annyira a „modern”, Itáliából szétsugárzó humanista stíluseszmény jegyeit viseli magán, hanem sokkal inkább a középkori magyar kancelláriai stílus örököse. Ugyanakkor maga a cél, egy leveleskönyv összeállítása, a levelek „publikálása” már határozottan a humanizmus szellemi mozgalmának eredménye, melyet a püspök is hangsúlyosan érzékelt, midőn a kötethez programadó leveleket írt bevezetőként, teletűzdelve ezeket ókori szerzőktől vett idézetekkel, utalásokkal.

A statisztikai tényeken túl, mármint hogy Vitéz kódexei még sohasem voltak együtt ilyen teljességben, a kiállítás eredményeként nagyban differenciálódott a tudós főpapról kialakított képünk. A Vitéz-könyvtár fennmaradt és számunkra elérhető darabjainak alapos megvizsgálása után eléggé határozottan megfogalmazhatjuk, hogy a püspök az első és bizonyos értelemben páratlan magyar filológus olvasója a 15. századnak. Ha modern textológiai kifejezéssel akarnánk élni, a szoros olvasat számtalan jegyét hagyta hátra kódexekben, a grammatikai javításoktól a tárgyi, retorikai jegyzetekig. És ezen a téren szintén előre léptünk egy kicsit. Látjuk, hogy Vitéz nem válogatatlanul jegyzetelt, olvasott. Jelentős antik szerzőket lapozott át jegyzetelés – valódi olvasás – nélkül, elsősorban költőket, hogy annál nagyobb figyelmet fordítson minden történeti és retorikai munkára. A kiállítás rendezői igyekeztek az életmű teljességét bemutatni. A harmadik terem a „Művek a könyvtáron túl” – címet viselte. Értelmezésünkben Vitéz művelődéstörténeti szerepe, rangja nem kizárólag a gyűjtemény nagyságával, hírével mérhető. Ebben a teremben a mecénás, kultúraszervező főpap tevékenységét igyekeztünk bemutatni. Mátyásra gyakorolt hatását már érintettük. Legalább ennyire meghatározó a század második felének, utolsó harmadának kulturális arculatában, hogy a magyar litterátus elit jónéhány tagját Vitéz bocsájtotta szárnyra. Közülük három, különböző sorsú és hírű, de egyaránt kimagasló tudós-alkotó portréját mutattuk be, Janus Pannoniusét, Garázda Péterét

és Váradi Péterét. Furcsa módon ez a nem intézményszerű intézményrendszer, a mecenatúra, meghatározóbbá vált, mint a valódi intézmények, amelyek az érsek nevéhez köthetők. Az utóbbiak közé tartozik a pozsonyi egyetem, melyet leginkább Mátyás király pozsonyi egyetemeként szokás emlegetni, jól látható azonban, hogy az univerzitás létrejött, részleges kiépülése az esztergomi érsek érdeme, mint ahogy az ő érdeme Hess András Budára hívása is. Ezek a kezdeményezések Vitéz 1472-ben bekövetkezett halálával összeomlottak. A király az elkövetkező néhány évben elfordult mindattól, ami Vitéz, a vele szembe forduló Vitéz alkotása volt, és később sem tett semmit, hogy egykori leg-bizalmasabb embere elfoglalja jelentőségének megfelelő helyét a század és az utókor emlékezetében.

A magyar humanizmus kezdeteinek alaptételét azonban nem ő, hanem a történetírás vetette papírra: Vitéz nélkül Mátyás reneszánsz udvara nem azzá vált volna, amivé lett, Vitéz nélkül a 15. század magyar humanizmusa értelmezhetetlen.

(Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 2008. márc. 14–jún. 15. [meghosszabbítva jún. 22-ig]. A kiállítás tudományos megvalósítása Madas Edit, Zsupán Edina és Földesi Ferenc munkája. A szervezést Kiss Barbara és Rozs Eszter irányította. A felemelően szép, a tárggyal minden ízében ekvivalens installáció Héjjas Pál munkája. A kiállítóterem előterében rendezett múzeumpedagógiai program tervezője és vezetője Drinóczky

Viktória volt. A kiállítás megvalósításához felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak az OSZK Fotólabor, a Kötészeti és Restauráló Osztály, Műszaki Osztály, valamint a Biztonsági Osztály munkatársai. A katalógus ugyanezen címmel, 3000 példányban jelent meg, szerkesztője Földesi Ferenc, a rendkívül igényes tipográfiai megjelenítés Lengyel János munkája.)

Földesi Ferenc
foldesi.ferenc@oszk.hu

Vitéz János szétért sírköve, 19. század eleji állapot